BASISCURSUS NME 2.0

PROGRAMMA 19, 20 APRIL EN 8 JUNI 2011

EVALUATIE WBS-CURSUS NME 2.0, editie voorjaar 2011

TERUGKOPPELING OVER DE PILOTEDITIE, 6-9-2011

WAGENINGEN UR
For quality of life

Programma

NME 2.0

Antropia, Driebergen
19, 20 april & 8 juni 2011

Cursusleiding:
Arjen Wals
Joris Veenhoven

Cursusleiders

Dr. Joris Veenhoven	Centrum voor Onderwijs en Leren, Onderwijsadvies en Training, Universiteit Utrecht
Prof.dr.ir. Arjen Wals	Leerstoelgroep Educatie- en competentiestudies, Wageningen University

Gastsprekers

Cees Egmond	Agentschap NL
Dr. Dieuwke Hovinga	OVC Educatieve Dienstverlening
Roel van Raaij	Ministerie van EL&I
Emilie Resink	Waag Society
Don Shepherd	CNME Maastricht en regio

Programma NME 2.0

Dag 1:
19 april 2011

09.00 – 09.30	**Inschrijven**	
09.30 – 09.35	**Welkom**	Mirjam Zuil
09.35 – 09.45	**Inleiding op de cursus, introductie op doorlopende opdracht**	Joris Veenhoven
09.45 – 10.15	**Kennismakingsronde**	
10.15 – 12.30	**Thema 1: Hoe duurzaam is NME?**	Arjen Wals
12.30 – 13.30	Lunch	
13.30 – 15.00	**Thema 2: Nieuwe NME inhouden, the state of the art**	Arjen Wals, Don Shepherd
15.00 – 15.15	Koffie/thee	
15.15 – 16.45	**Thema 3: NME tussen vraag en aanbod**	Arjen Wals, Cees van Egmond
16.45 – 17.00	**Conclusies, evaluatie, feedback voor dag 2**	
17.00	Netwerkborrel	

Dag 2:
20 april 2011

09.30 – 10.30	**Thema 4: NME en sociaal leren**	Arjen Wals
10.30 – 10.45	Koffie/thee	
10.45 – 12.45	**Thema 5: Communiceren via digitale media; consequenties en kansen**	Arjen Wals, Marieke Hochstenbach
12.45 – 13.30	Lunch	
13.30 – 15.30	**Thema 6: Didactiek van NME**	Dieuwke Hovinga
15.30 – 15.45	Koffie/thee	
15.45 – 16.30	**Aan de slag met de doorlopende opdracht**	Joris Veenhoven
16.30 – 17.00	**Conclusies, evaluatie, vooruitblik op dag 3**	
17.00	**Netwerkborrel**	

Dag 3:
8 juni 2011

13.00 – 14.45	**Presentaties van de doorlopende opdrachten en feedback I**	Arjen Wals, Joris Veenhoven
14.45 – 15.00	**Koffie/thee**	
15.00 – 16.30	**Presentaties van de doorlopende opdrachten en feedback II**	
16.30 – 17.00	**Conclusies en evaluatie**	
17.00	**Netwerkborrel**	

Evaluatie WBS Cursus NME 2.0 Editie voorjaar 2011

23 augustus 2011
Joris Veenhoven
Wageningen Universiteit
Wageningen Business School (WBS)

Afgelopen voorjaar heeft de piloteditie van de WBS Cursus NME 2.0 plaatsgevonden (op 19 en 20 april, op 8 juni) en een facultatieve proloog op 8 april. De cursus is geëvalueerd door de deelnemers op twee momenten (op 20 april en 8 juni). Op basis van deze evaluaties worden in dit verslag aanbevelingen gedaan voor de vervolgedities van de cursus. Dit verslag is bedoeld voor intern gebruik voor de opdrachtgevers.

De WBS cursus NME 2.0 in vogelvlucht

De cursus is ontwikkeld in opdracht van het Programmabureau NME (onderdeel van AgentschapNL). De ontwikkeling en uitvoering valt onder de verantwoordelijkheid van Wageningen Business School (onderdeel van Wageningen Universiteit). De ontwikkelfase is uitgevoerd door Joris Veenhoven, in samenspraak met Mirjam Zuil (WBS) en Arjen Wals (WUR – ECS). De uitvoeringsfase van de cursus werd gecoördineerd door Joris Veenhoven en Arjen Wals, met ondersteuning van Mirjam Zuil (WBS). De volgende gastdocenten waren bij de cursusuitvoering betrokken: Cees Egmond (AgentschapNL), Dieuwke Hovinga (OVC Educatieve Dienstverlening), Roel van Raaij (Ministerie van EL&I), Emilie Resink (Waag Society) en Don Shepherd (CNME Maastricht en regio).

De doelstelling, inhoud en opzet van de cursus is weergegeven in *Bijlage 1.*

Aan de piloteditie deden 20 cursisten mee. Het merendeel is op lokaal niveau werkzaam (in NME centra, en organisaties met NME als neventaak zoals waterschappen). Qua ervaringsjaren was het een gemêleerd gezelschap. De meeste deelnemers waren te typeren als uitvoerder/ontwikkelaar, maar er waren ook enkele leidinggevenden aanwezig. Ook waren twee deelnemers uit Vlaanderen aanwezig, waarvan een ook op federaal niveau betrokken is bij beleidsontwikkeling op NME vlak. Bij aanvang werd een sociogram getekend waarbij iedere deelnemer aangaf welke andere cursisten hij/zij al (goed) kende. Hieruit bleek dat het merendeel van de deelnemers elkaar nog niet kende. Dit bevestigde onze indruk dat een groot deel van de groep bestond uit mensen die niet vaak op de landelijke NME professionaliseringsactiviteiten afkomen. Dat betekent dat we met de werving een bredere groep hebben bereikt dan alleen de kring van actief in landelijk overleg participerende NME-medewerkers. De helft van de cursisten koos voor een overnachting in een hotel ter overbrugging van de cursusdagen. Allen zaten in hetzelfde hotel waren zij gezamenlijk de avond doorbrachten.

Een overzicht van de cursusdeelnemers is als bijlage bijgevoegd *(Bijlage 3)*.

Samenvatting cursusevaluaties

De cursus is op twee momenten schriftelijk geëvalueerd: aan het eind van de tweedaagse (zowel gesloten als open vragen) en aan het eind van de terugkombijeenkomst (enkel open vragen). Uit de cursusevaluaties is af te leiden dat de deelnemers positief oordelen over de cursus. De cursus als geheel werd gemiddeld met een '4' beoordeeld (op een 5-puntschaal). 87% noemde de cursus 'goed' tot 'zeer goed'. Ook de proloog werd door de aanwezige deelnemers (circa 50%) als ‘goed’ tot ‘zeer goed’ beoordeeld. Uit de vele opmerkingen bij de open vragen (in beide evaluaties) is op te maken dat de cursus duidelijk in een leerbehoefte heeft voorzien, maar er zijn ook veel suggesties ter verbetering van de cursus af te leiden. Een belangrijk terugkerend punt is dat het programma van de tweedaagse overladen was. Daardoor kwamen de verwerkingsopdrachten waarin de relatie met de eigen werkpraktijk gelegd moest worden in de verdrukking. Toch waren de deelnemers tevreden over vrijwel alle aspecten van de cursus, zoals bijvoorbeeld de thema’s, de praktische organisatie, de wisselwerking tussen theorie en praktijk.
Tijdens de terugkomdag op 8 juni vielen veel dingen op hun plaats, blijkens de evaluatie van de terugkombijeenkomst. De deelnemers hadden in de tussentijd gewerkt aan een eigen projectplan, gevoed door de aangereikte inzichten in de cursus. In de terugkombijeenkomst werden deze plannen gepresenteerd en van feedback voorzien door de deelnemers zelf en door de cursusleiding (Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga, die Arjen Wals verving wegens ziekte). Zonder uitzondering gaven de deelnemers aan dat de terugkommiddag toegevoegde waarde voor hen had gehad.
Een opvallend punt in beide evaluaties is dat een substantieel deel van de cursisten behoefte heeft aan een vervolgcursus (72% volgens de 1e evaluatie) of een tweede terugkombijeenkomst van de WBS cursus (circa 50% volgens de 2e evaluatie).

Meer details over de evaluatie van de cursus zijn te vinden in *Bijlage 2*.

Aanbevelingen voor bijstelling WBS cursus NME 2.0

Uit de tendensen in de evaluatie zijn aanbevelingen afgeleid voor herziening. De focus ligt daarbij op wat anders moet. Dit kan de aandacht doen afleiden van wat goed is gegaan en behouden moet blijven. Daarom worden als eerste aanbeveling een aantal Unique Selling Points benoemd die in ieder geval behouden moeten blijven.

1. *De volgende kenmerken van de cursus moeten bij volgende edities in ieder geval behouden blijven.*
    a. De brede, integrale insteek van de cursus: het wat en hoe van NME in breed perspectief.
    b. De heterogene insteek: gericht op zowel uitvoerders, ontwikkelaars als leidinggevenden, op zowel lokaal, als regionaal en landelijk niveau.
    c. De wisselwerking tussen theorie en (reflectie op) de praktijk.
    d. De terugkommiddag met het accent op reflectie op toepassing van de cursusinzichten in de eigen werkpraktijk.
    e. De afwisseling van docenten (gastdocenten en cursusleiders).

2. *De programmering van de cursus in de jaarplanning moet beter afgestemd worden op de drukke periodes in het NME veld.*

Aanbevolen wordt om de cursus niet meer in de periode april – juni te organiseren. Met name het werken aan de doorlopende opdracht in de eigen werkpraktijk bleek voor veel deelnemers teveel gevraagd. Een langere periode tussen de tweedaagse en de terugkomdag zou volgens sommigen ook wenselijk zijn.

3. *Er moet meer ruimte in het programma komen voor verwerkingsopdrachten, discussie en pauzes.*
   Het programma van de huidige cursus was overladen. Doordat gastsprekers moeite hadden om zich aan de tijd te houden, bleef er in de regel minder tijd over dan beoogd voor verwerkingsopdrachten en discussie. Vaak werden de pauzes gehalveerd door de uitloop. Met name de middagprogramma's wil men graag interactiever. Het licht niet voor de hand om de cursusduur te verlengen, omdat ruim 75% van de deelnemers tevreden is met de huidige cursusduur, en dit ook de cursusprijs zou doen opstuwen. Een oplossing moet gezocht worden: a) in het schrappen van thema's of het versoberen van de inhoud daarvan; b) in het toevoegen van verwerkingsopdrachten; in het ruimer inplannen van pauzes. In de volgende aanbevelingen worden deze oplossingsrichtingen verder uitgewerkt.

4. *De doorlopende opdracht moet inniger en tijdiger verweven worden in het cursusprogramma.*
   Veel cursisten gaven aan dat er te weinig tijd was om aan de doorlopende opdracht te werken in de cursus, dat ze dit eerder in de cursus willen (niet pas in het laatste uur van de tweedaagse), en dat ze het aan het eind van de tweedaagse nog lastig vonden om de inzichten uit de thema's eraan te koppelen. Deze bezwaren nemen niet weg dat vrijwel alle cursisten op 8 juni aangeven veel gehad te hebben aan de doorlopende opdracht. Aan de bezwaren kan tegemoet worden gekomen door tijdens de tweedaagse explicieter de koppeling te leggen tussen de thematische inleidingen en de doorlopende opdracht (de positionering van het thema in de cyclus van projectontwikkeling, de koppeling aan de stappen en criteria in de opdrachtomschrijving). Dit kan door de inleiders uit te nodigen hierop te reflecteren in hun bijdrage, en in de verwerkingsopdrachten de koppeling te leggen met de doorlopende opdracht. De opdracht kan al geïntroduceerd worden tijdens de proloog, zodat deelnemers al voorafgaand aan de cursus een onderwerp kunnen kiezen om mee aan de slag te gaan.

5. *De proloog moet een vast en bij voorkeur verplicht onderdeel worden van de cursus.*
   De cursisten die hebben deelgenomen aan de proloog waren daar zeer enthousiast over. Het werd als onderdeel iets positiever beoordeeld dan alle andere onderdelen (thema's) van de cursus. Het verplicht stellen van het onderdeel heeft een aantal praktische voordelen:
   a. alle cursisten starten de tweedaagse met dezelfde kennisbasis qua NME beleid en leren elkaar kennen op hetzelfde moment, wat de productiviteit van de interactie ten goede zal doen komen;
   b. contextuele informatie over beleidsmatige kant van NME hoeft niet meer benoemd te worden in de overladen tweedaagse, waardoor er meer tijd overblijft voor andere inhouden.

6. *Thema 2 (over vernieuwende NME inhouden) moet worden herzien. Het voorstel is om 'leren van de natuur' als overkoepelend thema te gebruiken.*
   In z'n huidige vorm kwam het thema niet goed uit de verf in de cursus. Enerzijds werd teveel ingezoomd op een specifiek facet van nieuwe

vakinhouden, anderzijds sloot de benadering van de gastdocent niet aan bij de voorkennis en belangstelling van de deelnemers. Om aan het eerste punt tegemoet te komen bevelen we aan om enkele thema's uit te diepen die onder de noemer ' leren van de natuur' vallen. Welke thema's dat precies zijn, staat nog ter discussie. Voor de hand ligt om in ieder geval cradle to cradle en biomicry te kiezen, en misschien ook circulaire economie.
Deze uitdieping zal moeten plaatsvinden binnen de marges van de huidige beschikbare tijd voor het thema, omdat het relatieve belang van dit thema niet groter is dan dat van de andere thema's. De volgende werkvorm wordt aanbevolen:

a. Korte plenaire introductie van de nieuwe vakinhoudelijke thema's (het wat en waarom)
b. Vorming subgroepen per thema
c. Uitdieping thema's in subgroepen (met behulp van achtergrondliteratuur, online bronnen en ondersteuning van de docenten)
d. Plenaire presentaties van de thema's (het wat, waarom *en* hoe)

7. *Aangeraden wordt om Thema 5 (communiceren via digitale media) in de huidige op zichzelf staande vorm te laten vervallen. Het kerndeel van het thema kan worden ingebed in het thema 'didactiek en NME'*
Een belangrijke overwegingen achter deze aanbeveling is de overladenheid van het huidige cursusprogramma terug te brengen. In vergelijking met de andere cursusthema's voegt de huidige invulling van het thema weinig toe aan het aanbod elders (bijvoorbeeld de reeks bijeenkomsten over jongerencommunicatie en nieuwe media van SME Advies en het Programmabureau NME). Daarbij moet wel opgemerkt worden dat bij de integrale benadering die wordt nagestreefd in de WBS cursus een thema als digitale media niet mag ontbreken. Daarom wordt ook aanbevolen de thematiek functioneel in te bedden in het thema 'didactiek en NME'. Beide thema's gaan over het 'hoe' van NME, en passen daarom mooi in elkaar. Het thema digitale media spitst zich dan toe op de vraag wanneer de inzet van welke toepassing van digitale media functioneel kan zijn.
Achtergrondliteratuur en referenties in de cursusmap rond dit thema blijven behouden.

8. *Aanbevolen wordt om in het najaar van 2011 een tweede terugkombijeenkomst te organiseren die de deelnemers de kans biedt hun leerproces te verdiepen en het relatienetwerk te versterken, en anderzijds geïnteresseerden voor de cursus in staat stelt oud-cursisten te ontmoeten om een beter beeld te krijgen van wat de cursus hen te bieden heeft.*
Eerder werd al aangegeven dat een substantieel deel van de cursisten behoefte heeft aan vervolgactiviteiten. Hoewel er reeds een terugkombijeenkomst is georganiseerd, gaven de helft van de deelnemers na afloop aan hier toch nog behoefte aan te hebben. Het zou een laagdrempelige bijeenkomst moeten zijn volgens de deelnemers, waarbij de uitwisseling van ervaringen met de projecten (de doorlopende opdracht) en versterken van de onderlinge relaties centraal zou moeten staan. Wat ook meerwaarde zou kunnen geven is als een spreker een prikkelende inleiding zou verzorgen, en als de bijeenkomst ook open zou staan voor belangstellenden voor de volgende cursusronde. De terugkombijeenkomst zou met andere woorden een dubbelfunctie kunnen vervullen: verdieping van het leerproces van oud-deelnemers en het werven van nieuwe deelnemers.
Een voorwaarde voor deze extra professionaliseringsactiviteit is dat deze

financieel gedekt kan worden. Deelnemers gaven aan dat hun eigen financiële speelruimte beperkt is.

Vervolgstappen

Op basis van de aanbevelingen hebben we een concept voor een nieuw cursusprogramma opgesteld. Dit conceptprogramma wordt samen met de aanbevelingen besproken met de opdrachtgevers (Programmabureau NME). Ook wordt gezorgd voor een terugkoppeling naar de Hoekelumgroep (klankbordgroep Programmabureau NME) en de Commissie opleidingen van de VVM Sectie NME.

Vanuit WBS en de cursuscoördinatoren wordt er de voorkeur aan gegeven om in het begin van het nieuwe kalenderjaar de tweede editie van de cursus te laten plaatsvinden, met een terugkomdag eind maart. In deze periode vinden relatief weinig landelijke professionaliseringsactiviteiten plaats, en is voor NME medewerkers met uitvoerende taken een relatief rustige periode.

Tabel. Voorstel cursusprogramma najaar 2011

Proloog		
Ochtend of middag (0,5 uur)	Opmaat voor de cursus en kennismaking	Joris Veenhoven
(2 uur)	Interactieve presentatie NME beleid van nul tot nu	Roel van Raaij
(0,5 uur)	Introductie cursusprogramma, cursusmap en doorlopende opdracht	Joris Veenhoven
Cursusdag 1		
Ochtend (0,5 uur)	Terugblik op proloog en vooruitblik op programma, en vervolg kennismaking	Joris Veenhoven
(2 uur)	Thema 1: hoe duurzaam is NME? (inleiding en positioneringsopdracht)	Arjen Wals
(0,5 uur)	Thema 2: nieuwe NME inhouden (inleiding en introductie opdracht)	Arjen Wals
Middag (1,5 uur)	Thema 2: nieuwe NME inhouden (uitvoering en nabespreking opdracht)	Arjen Wals en …
(1 uur)	Thema 4: sociaal leren (inleiding en korte verwerkingsopdracht)	
(1 uur)	Doorlopende opdracht: van onderwerp naar leerdoel	Joris Veenhoven
Cursusdag 2		
Ochtend (2 uur)	Thema 3: NME tussen vraag en aanbod (met aandacht voor monitoring en evaluatie)	Arjen Wals en Cees Egmond
(1 uur)	Verwerkingsopdracht: koppeling aan doorlopende opdracht	Joris Veenhoven
Middag (2 uur)	Thema 5: van doelgroep naar didactiek (met aandacht voor functionele inbedding digitale media)	Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Doorlopende opdracht: vertaling thema 5 naar eigen cyclus van projectontwikkeling	Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Tussenevaluatie: schriftelijk	
Terugkommiddag		
(2,5 uur)	Doorlopende opdracht: presentaties deelnemers en feedback en discussie	Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Eindevaluatie: schriftelijk en mondeling	

Bijlage 1. Algemene omschrijving cursusinhoud (uit de cursusmap)

De WBS Cursus NME 2.0 in vogelvlucht

19 april 2011

Joris Veenhoven
Mirjam Zuil (WBS)
Arjen Wals (Leerstoelgroep ECS)
Wageningen Universiteit
Wageningen Business School (WBS)

1. Inleiding

De cursus NME 2.0 is een postacademische cursus op het snijvlak van wetenschap en praktijk – een kennismaking met recente inzichten vanuit de wetenschap op het vlak van Natuur- en Milieu educatie in brede zin (educatie, participatie en communicatie).
Het doel is om deelnemers toe te rusten om deze inzichten toe te passen bij de ontwikkeling van projecten en programma's. De uitdaging is daarbij ook om voort te bouwen op reeds ontwikkelde praktijkkennis en bestaande projecten in het NME veld.
De cursus omvat 5 dagdelen, verspreid over 2 ½ dag. In het laatste dagdeel komen we onder andere terug op de gemaakte opdrachten.

2. Overkoepelende cursusdoelstelling

De overkoepelende doelstelling luidt als volgt:

Aan het eind van de cursus zijn deelnemers in staat om wetenschappelijke inzichten over NME als vak en als leerobject toe te passen bij de uitvoering, ontwikkeling en aansturing van projecten en programma's voor de NME praktijk in uiteenlopende maatschappelijke en beleidsmatige contexten.

Om dit doel te bereiken is het van belang dat deelnemers een gefundeerde visie op NME gevormd hebben. De uitdaging is aan de cursist om op basis van de verworven visie het eigen professionele handelen te verbeteren en andere NME'ers te inspireren. Dit laatste valt echter buiten het bestek van de cursus.

Om te komen tot een gefundeerde visie te komen moeten deelnemers weten:
1. Wat het vakdomein NME inhoudt (expertise theorie)
2. Hoe je de competenties in dat vakdomein ontwikkelt (leertheorie)
3. Hoe je educatieve activiteiten, projecten en programma's ontwerpt om dat leerproces tot stand te brengen (theorie over onderwijzen of faciliteren)

Het ontwikkelen van kennis over de 3-slag expertise, leren en onderwijzen / faciliteren is van belang omdat i deze 3-slag van toepassing is op elke activiteit en elk project of programma dat door een NME professional uitgevoerd, ontwikkeld of

aangestuurd wordt. We vatten educatie in dit verband breed op: het gaat om zowel om formele (schoolse) educatie als informele educatie, en het omvat ook projecten en programma's met een meer communicatieve en participatieve doelstelling.

3. Cursusthema's in samenhang

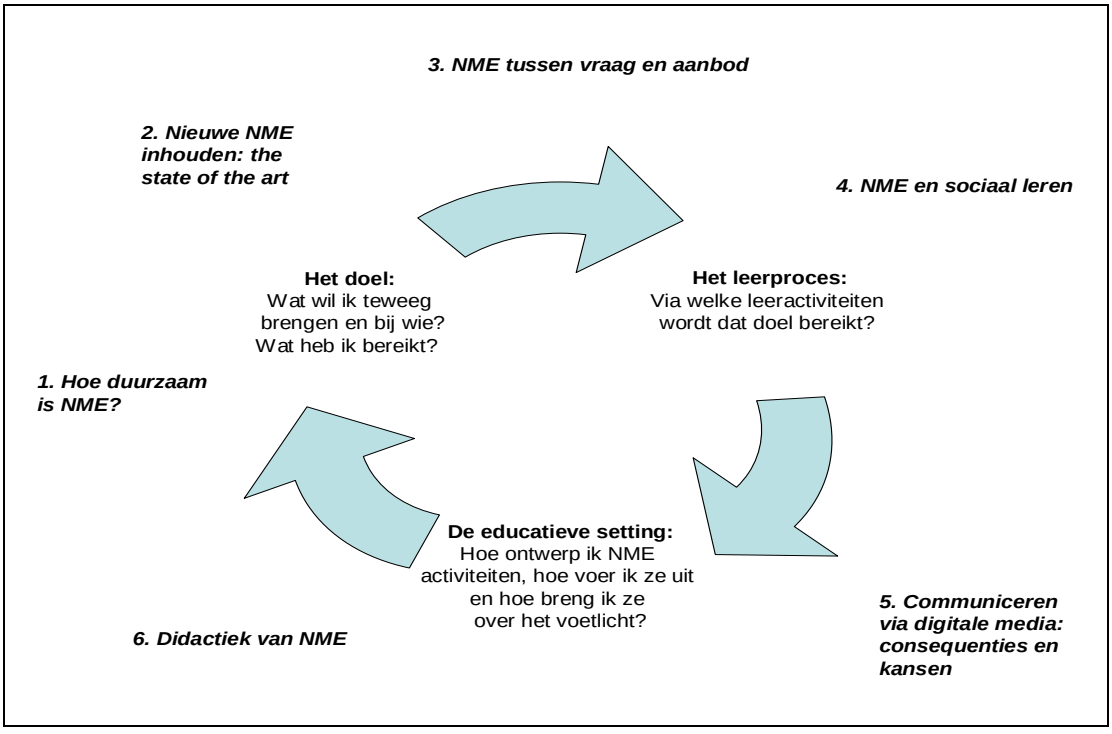
De cursus wordt opgehangen aan een aantal thema's. Deze thema's samen dekken de cursusdoelstellingen.

Doel I: wat wil je teweeg brengen (welke ervaring, kennis, vaardigheden en houdingen) en bij wie?
1. Hoe duurzaam is NME?
2. Nieuwe NME inhouden: the state of the art
3. NME tussen vraag en aanbod

Doel II: hoe zorg je dat die ervaring, kennis, vaardigheden en houdingen ontwikkeld worden?
4. NME en sociaal leren

Doel III: hoe ontwerp je NME activiteiten, hoe voer je ze uit en hoe breng je ze aan de man?
5. Communiceren via digitale media: consequenties en kansen
6. Didactiek van NME

De thema's komen als afzonderlijke onderdelen in de cursus aan bod. Het verbindende element tussen de thema's is de cyclus van projectontwikkeling (zie onderstaande figuur).

In de cursus zullen deelnemers ook uitgedaagd worden om geïnspireerd vanuit de thema's deze cyclus van projectontwikkeling te doorlopen in de eigen werkpraktijk. Al naar gelang de aard van die werkpraktijk kan het gaan om het uitvoeren van NME activiteiten (van kleinschalige activiteiten tot complexe projecten), het (door-) ontwikkelen van NME activiteiten, het samenstellen van leerarrangementen, of het aan de man brengen ervan bij afnemers en opdrachtgevers.

4. Toelichting per cursusthema

1. Hoe duurzaam is NME?

Natuur en Milieueducatie heeft zeer uiteenlopende verschijningsvormen. Binnen schoolse contexten en in alle maatschappelijke geledingen daarom heen. Binnen de sector heersen ook uiteenlopende opvattingen over wat NME zou moeten zijn en wat je rol is als NME professional. Door de tijd heen is een accentverschuiving zichtbaar van natuureducatie via milieueducatie naar duurzaamheidseducatie. Maar ook van NME als los 'vak' naar NME 'als onderdeel van'. Hoe zal NME er over 5 à 10 jaar uit zien?

Inhoud
1. De kern van het vak: ontwikkeling door de tijd heen in het denken over wat de kern van het vak is. Van natuurbeleving naar 'bevorderen van leerprocessen van burgers voor duurzame innovatie' (citaat Kris van Koppen, conferentie NME 2.0 juni 2010).
2. Grenzen van het vak: 'enge' en 'brede' opvatting van NME; de verhouding tot duurzame ontwikkeling; verhouding tot andere educaties.
3. Wat weten we over het belang van NME uit internationaal wetenschappelijk onderzoek? In welk opzicht doet NME er toe?
4. Hoe positioneer je jezelf in het geschetste landschap van tradities en opvattingen over NME? Waar sta jij als professional? Waar staat jouw organisatie?

2. Nieuwe NME inhouden: the state of the art

Iedere NME'er kent de nieuwe gevleugelde concepten: natuur als leerschool, cradle to cradle, ecologische intelligentie. Maar wie kan de betekenis voor het NME vak uittekenen? Centraal staan de volgende vragen. Hoe verhouden deze concepten zich tot de traditionele NME inhouden? Wat zijn de gevolgen voor onderwijs en samenleving van het 'doorvoeren' van deze concepten? Welke rol is weggelegd voor de NME professional om deze ontwikkelingen te ondersteunen?

Inhoud
1. Inleiding op de betekenis van een aantal 'nieuwe' vakinhoudelijke concepten, zoals cradle to cradle, de natuur als leerschool en ecologische intelligentie.
2. Debat over de consequenties van deze concepten voor NME als vak en de NME professional.

3. NME tussen vraag en aanbod

Het NME veld staat voor de uitdaging om meer vraaggestuurd te gaan werken. Dat gaat in de praktijk niet altijd even makkelijk. Het kan lastig laveren zijn tussen bestuurlijke vragen en vragen van eindgebruikers. Door stil te staan bij het onderscheid tussen instrumentele en emancipatoire benaderingen van NME, kan je beter zicht krijgen op welke aanpak het beste werkt in welke situatie. Het helpt ook bij het bepalen hoe je evalueert wat je NME activiteiten hebben opgeleverd.

Inhoud
1. NME voor wie? – Balanceren tussen behoefte eindgebruiker, opdrachtgever en belanghebbenden. Welke groepen belanghebbenden kunnen onderscheiden worden? En welke kenmerkende onderscheidingen (segmenten) kunnen binnen de groep van eindgebruikers onderscheiden worden?
2. Het instrumentarium van de NME'er – educatie, communicatie en participatie. Welke keuze je maakt uit dit instrumentarium hangt af van wat 'effectief' is in het licht van je doelstelling. Het doorgronden van de verschillen tussen instrumentele en emancipatoire benaderingen van NME helpt bij het maken van de juiste keuze.
3. Hoe bepaal je wat je hebt bereikt en wat anders of beter kan? Handreikingen om projecten en programma's te monitoren en te evalueren.

4. NME en sociaal leren

Hoe leer je burgers omgaan met veranderende inzichten over 'wat goed is voor het milieu'? Als je een proces in mensen op gang wilt brengen waarbij ze met elkaar vormgeven aan duurzame ontwikkeling dan kies je niet voor pure kennisoverdracht, maar voor een vorm van sociaal leren.
Vanuit dit perspectief kijken we naar slimme combinaties. We proberen een 'Prius-effect' te creëren: een hybride combinatie van maatschappelijke actoren waarvan je energie krijgt. Denk bijvoorbeeld aan het aanleggen van een schooltuin. Je kunt dat combineren met gemeentebeleid betreffende groen rondom de school, het laten aanleggen van de tuin door de leerlingen zelf en mensen uit zorginstellingen, en het inschakelen van een restaurant voor de verwerking van de schooltuingroenten.

Inhoud
1. Verheldering van terminologie rond leren over natuur, milieu en duurzaamheid. Denk aan: formeel leren, informeel leren, de concept-context benadering, ontdekkend leren, ervaringsgericht leren, place-based education, leren in communities of learners, kennistransmissie vs kennisco-creatie.
2. Verkenning verschillende facetten van sociaal leren, welke mogelijkheden deze benadering biedt voor natuur- en milieueducatie, en hoe je hier handen en voeten aan geeft in een educatieve setting.

5. Communiceren via digitale media: consequenties en kansen

De tijd die de jongere generaties doorbrengen in de natuur neemt steeds verder af, de positieve effecten van contact met de natuur ten spijt. Of je nu gelooft in de 'generatie Einstein' of niet, jongeren communiceren steeds vaker via een schermpje, en wisselen communicatiekanalen steeds sneller af (face to face met online kanalen). De vraag is hoe je als NME professional hierop in kan spelen. Kun je met digitale media het leren van en in de natuur verdiepen? Kun je nog natuur beleven als je buiten de helft van de tijd naar je scherpje zit te staren?

Inhoud
1. Verkenning mogelijkheden van leren via digitale media: analyse good practices op het vlak van zoals leren met pda's, serious gaming, web 2.0 toepassingen.
2. Verkenning maatschappelijke gevolgen van gebruik digitale (sociale) media, in het bijzonder m.b.t. natuur en milieu. Vervolgens wordt een kritische discussie gevoerd worden de meerwaarde die de inzet van digitale mediatoepassingen kan hebben en de voorwaarden waaronder die in de NME praktijk te bereiken zijn.

6. Didactiek van NME

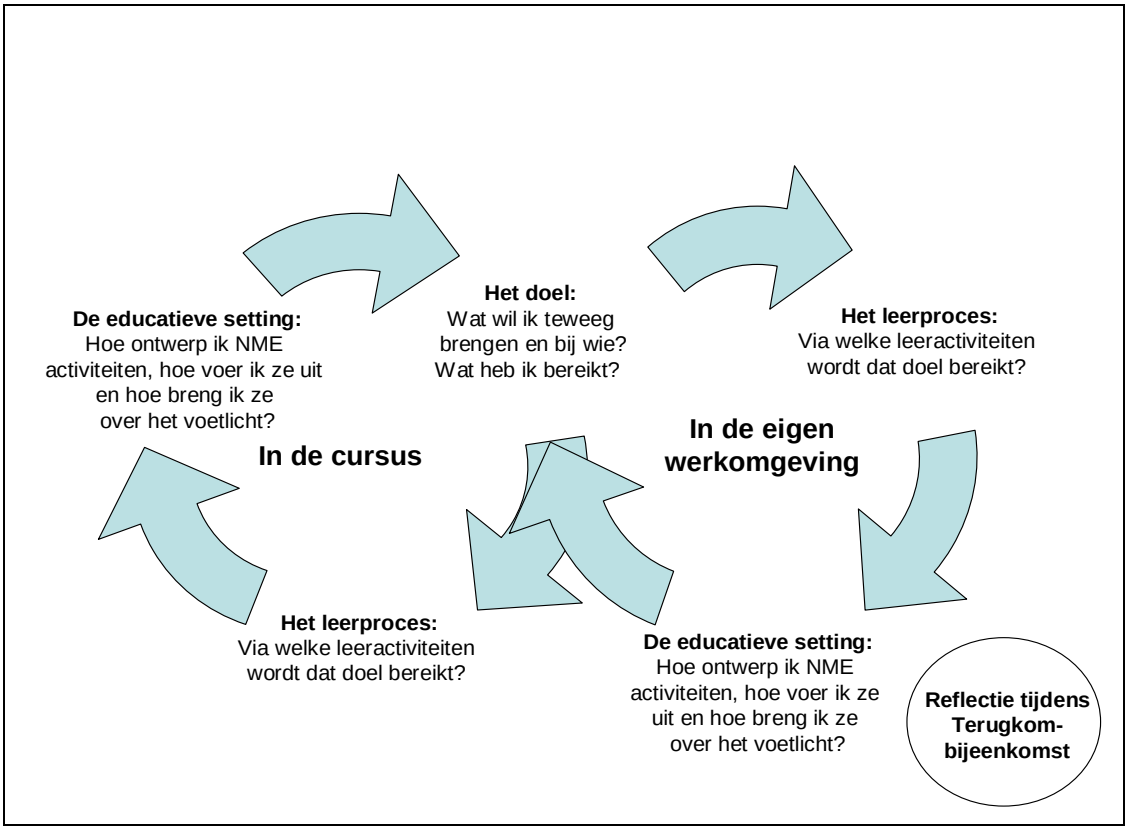
Je weet wat je wilt bereiken; welk leerproces je op gang wilt brengen bij je doelgroep. Maar *hoe* voer je het uit? Hoe ontwerp je een NME activiteit en hoe voer je die uit? Leer werken met een rijke set van criteria voor het ontwerpen van NME activiteiten en projecten voor uiteenlopende contexten en doelgroepen.

Inhoud
Voortgebouwd wordt op alle voorafgaande onderdelen. Als duidelijk is wat je teweeg wilt brengen, en je weet via welke benaderingswijze en leerbenadering je dat wilt bereiken, dan resteert de vraag hoe je de bijpassende educatieve setting creëert Inzicht wordt geboden in keuzemogelijkheden bij het ontwikkelen en uitvoeren van NME activiteiten: de keuze van keuze van communicatieactiviteiten, onderwijsvormen, ICT middelen, materialen, instructies en opdrachten. En hoe die keuzes samenhangen. Criteria worden beproefd waarmee:
a) passende NME activiteiten ontwikkeld kunnen worden (uitgaande van reeds bestaande activiteiten, materialen e.d.);
b) reeds ontwikkelde NME activiteiten op passende wijze uitgevoerd worden;
c) NME activiteiten (projecten of programma's) bij potentiële opdrachtgevers en afnemers goed over het voetlicht worden gebracht.

5. Cursusopzet

Zoals eerder aangegeven wordt in het cursorische deel aan de hand van thema's de cyclus van projectontwikkeling doorlopen. In het cursorische deel wordt ook de doorlopende opdracht geintroduceerd die de deelnemers in staat stelt om in de eigen werkomgeving de cyclus te doorlopen voor een eigen project of programma. Tijdens de terugkombijeenkomst wordt gereflecteerd op het leerproces in de eigen werkpraktijk (zie onderstaande figuur). Meer informatie over de doorlopende opdracht is elders in de cursusmap te vinden.
De algemene didactische uitgangspunten van de cursus zijn:

- Leren in dialoog (dialoog tussen inleiders en deelnemers, en tussen deelnemers onderling)
- Leren van elkaar (deelnemers brengen ervaringsdeskundigheid in)
- Cursus is startpunt voor een leerproces dat zich doorzet buiten de cursus om (in de deelnemer zelf en in de organisaties en netwerken waarin zij werkzaam zijn).

De educatieve setting:
Hoe ontwerp ik NME activiteiten, hoe voer ik ze uit en hoe breng ik ze over het voetlicht?
Het doel:
Wat wil ik teweeg brengen en bij wie?
Wat heb ik bereikt?
Het leerproces:
Via welke leeractiviteiten wordt dat doel bereikt?
In de cursus
In de eigen werkomgeving
Het leerproces:
Via welke leeractiviteiten wordt dat doel bereikt?
De educatieve setting:
Hoe ontwerp ik NME activiteiten, hoe voer ik ze uit en hoe breng ik ze over het voetlicht?
Reflectie tijdens Terugkom-bijeenkomst

Bijlage 2.

- **Evaluatie 19/20 april 2011**
- **Evaluatie 8 juni en overall**

Evaluatie van de cursus 'NME 2.0' 19 en 20 april (en 8 juni) 2011

Aan de cursus 'NME 2.0' hebben 20 personen deelgenomen. 16 deelnemers leverden het enquête-formulier in. De resultaten van deze enquête staan hieronder vermeld.

1. Gegevens van de respondenten

Opleiding

Wageningen Universiteit	19% (3)
Universiteit elders	38% (6)
Agrarische Hogeschool	6% (1)
Anders	6% (1)

Indien anders:
- Hogeschool in België;
- MO-AK;
- MO Biologie;
- HBO CMV;
- HBO Media en Informatiemanagement.

Bron van informatie over de cursus

Via internet	27% (4)
Via e-mail	20% (3)
Via WBS-folder	13% (2)
Via leidinggevende	13% (2)
Anders	27% (4)

Indien anders:
- Anders, Programmabureau NME (collega);
- Anders, collega;
- Anders, via IVN consulentschap;
- LinkedIn NME group;
- Via internet, via de site van WUR;
- Geen idee;
- Via internet, via de site van SNE;
- Via internet, via de site van NME-podium;
- Via opdrachtgever.

Reden voor deelname aan deze cursus
- Over het muurtje kijken: NME, Nederland;
- Al jaren geïnteresseerd in NME, maar ik kon nooit een cursus vinden. Kwam nu op een goed moment ivm plannen voor educatie op ons bedrijf;
- Eigen theoretische NME-kennis verdiepen;
- Vanuit programmabureau meedoen en kijken hoe training bevalt;

- Omdat het een goede introductie zou zijn op (huidig) NME/toekomstige mogelijkheden en handvatten bieden NME strategisch/visionair neer te zetten;
- Insteek voor eigen Prof. NME-cursus;
- Netwerking;
- EDO-visie verruimen;
- Nog betere kwaliteit zien te bereiken in je centrum;
- Leren om NME meer te buigen naar duurzame ontwikkeling;
- Kennis nemen van emancipatoir leren;
- Vanuit beschouwend en wetenschappelijke achtergrond, context naar praktisch en eigen praktijk. Bruikbaar in dagelijks werk, goede verdieping;
- Nieuwe ontwikkelingen toepassen in mijn werkzaamheden m.n voor de relatief nieuwe doelgroep VO;
- kennis van nemen, ideeën opdoen over;
- blikveld verbreden, inspiratie;
- Vanwege de kenniscomponent;
- Ik werk op snijvlak NME (educatie) en LvDO (communicatie) en cursus leek over verbinding van deze twee te gaan (verwachting is overigens niet uitgekomen);
- Zelf verrijking, vernieuwen;
- Bijwerken van state-of-the-art kennis inzichten. Aanvullen van de rugzak met inzichten;
- Inhoudelijke verdieping/onderbouwing op NME;
- Verdere ontwikkeling in NME-werkveld;
- Om nieuwe stappen te zetten.

Eerdere deelname aan een WBS-cursus
Ja 13% (2)
Nee 88% (14)

2. Beoordeling van de cursus

Cursus als geheel
Op de vraag in hoeverre de cursus aan de verwachtingen heeft voldaan, is (op een schaal van 1=in het geheel niet t/m 5=volledig) de gemiddelde score 4,0

Hierbij werd opgemerkt:
- Iets te weinig m.b.t. beleid;
- Weinig nieuws gehoord. Had nog meer wetenschap + debat gewild;
- Ik had meer verdieping verwacht over bijv. o.a. concept-context;
- Zeker, maar te veel in te korte periode;
- Te weinig mogelijkheden om álle medecursisten te leren kennen. Ik miste een stukje inbreng van wetenschappelijk onderzoek in het verhaal;
- Er was heel veel informatie, te weinig verwerkingsmomenten;
- Goede diversiteit aan cursisten;
- Veel tijdsstress.

Het eindoordeel over de cursus is als volgt:
25% (4) van de respondenten zegt de cursus 'zeer goed', 63% (10) 'goed' , 6% (1) 'matig' en 6% (1) tussen 'goed/matig' hebben gevonden

Beoordeling inleidingen
Gemiddelde scores (schaal: 1=zeer slecht t/m 5=zeer goed):
Schriftelijke informatie 3,9

Inleiding-inhoud	4,0
Inleiding-presentatie	3,9

n.b. individuele scores van de inleiders staan vermeld in het interne verslag

Beoordeling tijd beschikbaar voor discussie met de inleiders

Voldoende	81% (13)
Onvoldoende	19% (3)

Hierbij werd opgemerkt:
- Voldoende binnen de officiële programma's, niet daarbuiten voor meer individuele verdieping;
- Net voldoende.

Beoordeling organisatie van de cursus

Gemiddelde scores:

Contacten met WBS	4,1	(1=niet tevreden t/m 5=zeer tevreden)
Contacten met inleiders	3,9	(1=onvoldoende t/m 5=ruim voldoende)
Aankondiging in WBS-folder	3,8	(1=zeer slecht t/m 5=zeer goed)
Cursusaccommodatie	3,9	(1=zeer slecht t/m 5=zeer goed)
Restauratieve voorzieningen	4,3	(1=zeer slecht t/m 5=zeer goed)

Hierbij werd opgemerkt:

Ad contacten met WBS:
- Enthousiast, open en vriendelijk;

Ad contacten met sprekers:
- Enthousiast, open en vriendelijk;
- Goed dat er meerdere sprekers/invalshoeken langskwamen;
- Afstemming Cr to Cr.

Ad cursusaccommodatie:
- Gehorig langs weg/spoor, warme en donkere ruimte;
- Zaaltje wat krap/benauwd. Wel lekkere tuin/park;
- Lawaaiig ivm ventilatie;
- Zaal iets te klein.

Beoordeling duur van de cursus

Te kort	25% (4)
Goed	75% (12)

Hierbij werd opgemerkt:
- Goed, hoewel krappe tijd, meer dagen is bijna niet op te brengen vanuit werkgever;
- Graag 1 dag langer, meer inhoud verspreiden (beoordeling 'te kort');
- 8 juni is erg kort op 19 en 20 april;
- Goed, maar mag een dagdeel langer.

Veranderingen gewenst bij eventuele herhaling van de cursus

Ja	69% (9)
Nee	31% (4)

De volgende suggesties worden gegeven:
- Er mag nog meer ruimte zijn voor discussie en uitwisselen;
- Afwisseling methodieken;
- Meer tijd voor informele contacten inruimen. Vooral 1e middag iets interactiever. En al eerder aan de slag met eigen opdracht;
- Dieper/meer ingaan op nieuwe inhouden. Meer pauzes tussendoor, of pauzes niet skippen;
- Misschien presentaties compacter, zodat meer tijd voor opdrachten (wellicht wat leeswerk vooraf?);
- 2 volle dagen achter elkaar zorgden voor wat overlading (+ gevaar dat morgen de waan van de dag de cursus deels doet wegebben). Een week ertussen zou fijn zijn om e.e.a. te laten bezinken, te lezen etc.;
- O-meting vooraf. Naar verwachtingen + kennis niveau van deelnemers;

- Graag tijd om te bezinnen tussen cursusdagen + ander moment in het jaar (ivm extreem drukke periode in april/mei/juni);
- Minder thema's, meer verdiepingen;
- Meerdere dagen voor goede tijdsbesteding aan de onderwerpen. Nu te veel behandeld in te weinig tijd;
- Voor het thema digitale media wellicht een andere spreker (was erg commercieel);
- Wat langer tijd tussen cursus en terugkomdag;
- Meer walk your talk i.r.t. centrale cyclus.

Behoefte aan vervolgcursus of andere cursussen
Ja 72% (8)
Nee 27% (3)

Voorgestelde onderwerpen:
- Ik houd de site in de gaten voor interessante cursussen;
- Moeilijk te beoordelen, we komen immers nog samen (in groepje en op terugkomdag);
- Systeemdenken;
- Emancipatoire leren uitdiepen excl. basisvorming;
- Nee, al zou extra terugkomdag misschien interessant zijn;
- NM/OZH-communicatie (NMC) verder verdiepen. Best practices etc.;
- Effecten van NME;
- Het nieuwe NME onder de aandacht houden. Je gaat snel over op de orde van de dag. Snel geneigd om doel en evaluatie vanwege drukte uit het oog te verliezen;
- Didactiek, inhoud van NME;
- Nog niet, maar dat komt vast nog wel. Idee: bijeenkomst na zomer met alle deelnemers → kunnen we zelf organiseren.

Overige opmerkingen
- Heel tevreden! Bedankt!
- Inspirerend veel ideeën opgedaan.

Wageningen, 11 mei 2011
Wageningen Business School
G.A.M. de Waaij-Fonteijn

Intern verslag

Cursus 'NME 2.0'
19, 20 april en 8 juni 2011

Gemiddelde scores berekend aan de hand van de beoordelingen van de inleidingen op een drietal aspecten (schaal: 1=zeer slecht t/m 5=zeer goed)

Inleider	schriftelijke informatie	inleiding-inhoud	inleiding-presentatie
Proloog 5 april 2011	3,3 4,6	4,4	
Thema 1: Hoe duurzaam is NME	4,0	4,3	4,4
Thema 2: Nieuwe NME inhouden, the state of the art	3,7 3,1	2,9	
Thema 3: NME tussen vraag en aanbod	3,6	3,9	3,8
Thema 4: NME en sociaal leren	4,0	3,9	4,2
Thema 5: Communiceren via Digitale media, consequenties en kansen	4,0	3,7	3,8
Thema 6: Didactiek van NME	4,3	4,3	4,1
Aan de slag met de doorlopende opdracht (Veenhoven)	4,0	3,8	3,6
Cursusgemiddelde	3,9	4,0	3,9

Algemeen:
- De handouts graag vóór de presentatie.

Ad Proloog:
- Zeer informatief!;
- Goed overzicht (stappen door geschiedenis en de knelpunten/hete hangijzers per periode en daaruit voortkomende risico's van nu en verder);
- Ik ben niet bij de proloog geweest;
- Handout was moeilijk leesbaar. Te kleine letters;
- Nuttig, leerzaam, moet eigenlijk verplicht onderdeel worden.

Ad Thema 1: Hoe duurzaam is NME (Wals):
- Map nog niet gelezen / stukken nog niet gelezen (3x);
- Goed om zo'n achtbaan (C2C zoals) als kapstop te hanteren;;
- Vooral discussie in groepen leuk (zinnig);
- zo wie zo interessant verhaal → waar NME in krachtenveld waar wil je 't (houden);
- de powerpoints waren goed;
- de inleiding was erg 'divergerend' van karakter. Vond het moeilijk om daarna

eigen positie te bepalen (verwerkingsopdracht);
- duidelijk, gaf inzicht, fijne discussie moet medecursisten;
- leuke intro!

Ad Thema 2: Nieuwe NME inhouden, the state of the art (Wals/Shepherd):
- Map nog niet gelezen;
- Had meer Nieuwe thema's verwacht dan alleen C2C;
- Te kort de tijd;
- Id (verwacht er veel van);
- Case-tijd te kort, maar wel leerzaam;
- Te weinig tijd voor discussie;
- Voorinformatie (schriftelijk) ontbrak, daardoor verwarrend;
- Is al genoeg over gezegd;
- Rommelig, onduidelijk. Folder C2C naderhand was erg duidelijk. Weet nu nog steeds niet nieuws over thema 2 of de kansen/risico's;
- Begeleiding van de opdracht beter structureren;
- Ik kreeg geen handvaten i.r.t. mijn werkveld, noch cursusthema. Te weinig opdrachtjes tussendoor voor zelfreflectie.

Ad Thema 3: NME tussen vraag en aanbod (Wals/Van Egmond):
- Map nog niet gelezen / stukken nog niet gelezen (2x);
- Ik verwacht er veel van;
- Interessant;
- Deze demo kon ook via een boekje. Het invullen van gegevens in het instrumentprogramma zou juist goed zijn voor discussie, want de vragen in het programma waren niet eenduidig. Ik hoop dat de Helpfunctie wel toelichting geeft. Idee van zo'n instrument meter is prima, maar de demo ervan niet;
- Was erg kort; geen aandacht voor arrangementsdenken. Ook veel vanuit duruzaamheidsperspectief;
- Bekend verhaal, maar wel nuttig om nog eens te horen. Ging voor mijn gevoel alleen niet over het thema. Bij 'tussen vraag en aanbod' had ik me heel iets anders voorgesteld dan een communicatielesje over geschikte communicatiemiddelen. Vond het helemaal niet over NME gaan;
- Ik ben benieuwd naar de werkbaarheid van de tool;
- Belangrijk thema, maar ik kon de relevantie van het specifieke model niet pakken.

Ad Thema 4: NME en sociaal leren (Wals):
- Spijtig dat het thema 'sociaal leren' niet gegeven wordt volgens de principes van sociaal leren;
- Ik had verwacht dat er nog iets meer op theorie achter bijv. het arrangementenmodel zou worden ingegaan. Praktijkvoorbeelden overigens heel inspirerend;
- Bleef voor mij wat vaag. Paar algemene dingen, die wel bekend zijn, maar de knelpunten net niet uitgediept;
- Goede aanvulling/herhaling;
- Is inspirerend thema. Mag nog meer accent, ook in ruimte voor verwerking;
- Mag met meer praktische voorbeelden en opdrachtjes tussendoor.

Ad Thema 5: Communiceren via digitale media; consequenties en kansen (Wals/Resink):
- Erg enthousiasmerend verhaal;
- Interessant. Lange sessie met weinig pauze enige minpunt;

- Voor mij misschien tè praktisch. Voorbeeldachtig. Had graag ook nog meer willen horen over wanneer/wat;
- Niet zo onmiddellijk bruikbaar maar toch (→ financiële middelen) leuk om te zien wat mogelijk is;
- Ik miste Facebook, Twitter etc.;
- De valkuilen in de praktijk;
- Was erg vanuit de mogelijkheden vanuit de organisatie gedacht. Nadelen zijn er ook…;
- Meer een reclamepraatje c.q. opsomming van voorbeelden. Miste discussie over wanneer + voor welke doelgroep inzetten + kosten + kansen en risico's;
- Leuk om te horen maar ik vond het een beetje een verkooppraatje. Wel mooi om te zien wat er digitaal mogelijk is;'
- Heerlijk spervuur van mogelijkheden. Soms niet genoeg detail.

Ad Thema 6: Didactiek van NME (Hovinga):
- Leuk, praktijkgericht!;
- Vooral casus prettig om het geleerde meteen in de praktijk te brengen;
- Wel erg grote stappen er doorheen/veel wel bekend;
- Casus kwam niet geheel uit de verf → misschien iets meer ondersteuning daarbij… Dit onderwerp via casus uitwerken wel beste manier;
- De verschillende elementen van de cursus werden door dit thema in het juiste perspectief geplaatst;
- Voor mij niet nieuw, maar verder wel goed;
- Opdracht (over beleidsmedewerker LEI) te onduidelijk;
- Mooie bijna afsluiting van deze twee dagen;
- Was goed voor het verloop van de cursus. Heb wat minder nieuwe dingen gehoord;
- Erg gericht op primair onderwijs + ideale situatie. In de praktijk werkt e.e.a. vaak anders. Miste uitleg over ontwikkeling → op welke leeftijd kan iemand welke lessen 'aan'?
- Mooie samenvatting van de twee dagen cursus;
- Prettige mix opdracht en theorie;
- Fijne afwisseling tussen theorie en werkvormen. Goede casussen en praktische voorbeelden. Theorie mocht wel veel specifieker.

Ad Aan de slag met de doorlopende opdracht (Veenhoven):
- Werd beetje snel behandeld. Kwam waarschijnlijk zo over omdat ik de opdracht niet vooraf op de mail had gekregen;
- Gedurende de hele dag zijn de meeste pauzes erbij ingeschoten. Eind van de middag is je energie dus een stuk lager. Jammer dat we op dat moment pas echt met de opdracht aan de slag gingen;
- Korte tijd, maar goed om beginnetje te maken via kleine brainstorm nu;
- Werd goed geleid! Opdracht was duidelijk!;
- Te krap gepland;
- Paar termen niet eenduidig. Werden in cursus wel duidelijk;
- Meer tijd voor groepjesoverleg;
- Is oké;
- Veel verwijzingen naar schriftelijke opdracht maar weinig verheldering;
- Ik heb er zin in . Veel ideeën, goede voornemens maar wil die graag blijven vasthouden! Daar moet ik alert op blijven;
- Had meer door de thema's heen teruggekoppeld mogen worden. Wat is de pedagogische relevantie van deze werkvorm.

Evaluatie van de laatste dag van de cursus 'NME 2.0' 8 juni 2011

Aan de laatste dag van de cursus 'NME 2.0' hebben 16 personen deelgenomen. 13 deelnemers leverden het enquête-formulier in. De resultaten van deze enquête staan hieronder vermeld.

1. Terugkijkend naar de 1e twee dagen van de cursus NME: wat hebben deze dagen jou gebracht?

- deels herhaling, deels nieuwe kennisinzicht opgedaan;
- nieuw netwerk, bevestiging dat ik (al) goed bezig ben, handvatten om sommige items/beslissingen/keuzes nog eens ter sprake te brengen;
- kennis 'waar is men mee bezig in NME-land?';
- toolkit gevuld met sprekers + map;
- waar mogelijk een markt voor mijn ZZP-schap ligt;
- dat ik na ging denken over het kader waarin ik werk;
- nieuwe bagage, update;
- een ruimere kijk op NME. Ook de nieuwe contacten waren (en zijn) verrijkend;
- meer inzicht; meer structuur; meer (wetenschappelijke) kennis en kennisbronnen;
- veel verschillende onderwerpen, die inspirerend waren. Goed basisoverzicht NME, aangezien 't veld nieuw is voor me;
- contacten met mensen uit de praktijk;
- stappenplan. Niet direct beginnen met ontw. van activiteiten. Begin met waarom + doelgroep;
- bewust gemaakt van de keuzes die je moet maken bij het ontwikkelen van een product (instrumenteel/emanc. bv);
- veel dingen om over na te denken. Goed om samen uit te wisselen;
- inspiratie: zoveel mensen met NME bezig en zoveel nieuwe ontwikkkelingen/thema's die bruikbaar zijn;
- inzicht in NME cyclus, wetenschappelijke onderbouwing.

2. In hoeverre heb je de opgedane inzichten tot nu toe kunnen toepassen in je werkzaamheden?

- met name model van gedragsverandering ga ik verder toepassen;
- heb weinig nieuwe inzichten opgedaan dus ook weinig kunnen toepassen. Cursus heeft me wel nieuwe tools/taal/argumenten gegeven;
- in advisering naar 3 andere cursusgenoten toe;
- weinig meer dan gedachten erover;
- nog niet;
- is nog beginstadium;
- tot op zekere hoogte; ik heb nog niets kunnen doen met de presentatie van Cees Egmond;
- moeilijk, maar meer vanwege waar van de dag op 't werk. Wel teruggekomen bij huiswerk opdracht;
- minder omdat ik zelf tussen beleid en praktijk werk;
- wel goed;
- toegepast bij het vormgeven/ontwikkelen van het project;
- tot nu toe nog niet goed (tijdgebrek);
- aantal thema's/werkwijzen al bekend.
- Toepasbaar:

  - denken over mijn eigen visie over NME/lvdo;
  - C2C;
- Cyclus is goed toe te passen, verschillende materialen als onderbouwende informatie.

3. Is de aangeboden stof/oefening voldoende geweest? Zo nee, wat heb je gemist?
- Ja (3x);
- voor mij veel te inhoudelijk/algemeen. Had/heb behoefte aan meer procesmatige/filosofische/ wetenschappelijke en praktische input. C2C + biomyniary + ict toepassingen alleen erg algemeen behandeld. Zonder in te gaan op voor/nadelen + overwegingen;
- nieuwe rollen/werkwijzen voor NME-centra. Good practices hiervan: bv. NMC Haarlemmermeer;
- stof ja, oefening nee. Oefening: koppelen aan praktijkvoorbeelden tussen theorie en werkvorm op het gebied van sociaal leren 'emancipatoire benadering';
- meer aandacht voor de bestuurlijke kant, competenties NME;
- ik denk dat ik nog heel wat ideeën kan gebruiken in mijn praktijk;
- ik had graag wat meer handvatten (input richting beleidsontwerp gekregen);
- meer ingaan op nieuwe inhouden;
- best veel info. Had van didactiek meer verwacht vormen van lesgeven;
- geen opmerkingen;
- C2C: info uit de map was verhelderend. Helaas hadden we er voor lezing niets over gekregen → lezing te abstract;
- Teveel voor 2 dagen → niet alles helemaal helder om zo concreet toe te kunnen passen.

4. Doorlopende opdracht: wat heb je aan de praktijkopdracht gehad?
- goede manier van transfer. Ik kan nu het een en ander toepassen in een project waardoor ik betere kwaliteit kan leveren;
- erg weinig – loopt spaak op de proceskant;
- de geboden theorie was mij goeddeels bekend: anderen hierin kunnen adviseren;
- in het algemeen: praktijkopdracht werkte aardig als je een concreet product wilde maken, minder om tot keuzes te komen;
- een oefenopdracht om met de cirkel aan de slag te gaan en kritisch te kijken naar wat je wilt bereiken;
- het was een aanzet om wat al een tijd lag te wachten om daar echt werk van te maken;
- gaf structuur;
- zetten me aan om m'n probleem/vraag eens goed en gestructureerd te overdenken;
- goed om een deadline te hebben in de zin van de terugkomdag;
- goed; stok achter de deur om daadwerkelijk eens aan de slag te gaan;
- was erg zinvol om de theorie te laten landen;
- jammer genoeg te weinig tijd;
- mooie stok achter de deur om echt wat te ondernemen;
- omschrijving van de bedoeling mag duidelijker;
- de opdracht was vrij vaag opgezet waardoor veel vrijheid = positief. Maar schaduwkant is, lastig concreet te maken en op eigen omgeving toe te passen. Werkgroepje werkte niet.

5. Hoe heb je de samenwerking ervaren in je subgroep bij het werken aan de praktijkopdracht? Was dit voldoende?
- De feedback op het plan van aanpak was nuttig. Ik wil kijken of ik ook feedback kan organiseren in de volgende fasen;

- nee;
- erg leuk en enerverend: te kort overleg geweest met de anderen, ivm hun drukte;
- intentie was er wel, niets concreets gebeurd;
- te weinig gestructureerd, lastig op afstand samen aan opdracht te werken;
- ik heb eigenlijk de praktijkopdracht individueel (met mijn eigen collega's) uitgewerkt;
- ik ben als 'eenling' verder gegaan vanwege andere onderwerpkeuze dan aanvankelijk was uitgesproken;
- sparring partner viel uit. Dus: nee, moet zelf nog veel doen (niet zo gek, hoor!);
- ieder heeft voor zich gewerkt;
- vooral info uitwisselen hoe stand van zaken is;
- het was toch moeilijk om inhoudelijk te worden. Iedereen had het druk. Daarnaast: ook een groot verschil in ontwikkelingsfasen (oriënterend versus uitvoerend);
- goed, er kwam te weinig van mijn kant;
- met 1e ander: elkaars 1e versie becomm. Met 2e ander: te laat ontvangen voor comm. Had meer overleg gemogen;
- niet echte samenwerking (overigens niet vanuit eigen initiatief) → praktijkopdracht was persoonlijk, moeilijk om mensen in jouw belevingswereld via de mail mee te laten denken. Persoonlijke afspraak was beter geweest.

6a. Wat heeft de bijeenkomst van vanmiddag voor je toegevoegd?
- bevestiging dat ik met mijn aanpak op de goede weg zit. Tips om het verder concreter te maken. Nuttig om te zien wat de problematieken van de anderen zijn en welke oplossingen en de door de groep aangedragen worden;
- samen nadenken/kennis delen is altijd inspirerend;
- de oogst zien bij de anderen;
- dat sociaal leren moeilijk praktisch vorm te geven is;
- interessante feedback op de presentaties. Aandacht voor de cirkel. Interactief;
- het heeft er me toe aangezet om het programma uit te schrijven en de feedback van de medecursisten was heel zinvol;
- dat ik nog meer de uitgangspunten zou kunnen uitzetten;
- ervaring dat er nog veel geworsteld wordt;
- heel inspirerend. Vele nieuwe ideeën in algemeen plus n.a.v. eigen opdracht;
- feedback op het proces dat ik heb doorlopen. Ik zou wel bij een volgende cursus de opdracht al eerder in de eerste twee dagen een plek geven, zo in het laatste uur van twee intensieve dagen vond ik minder geslaagd;
- wel weer wat ideeën opgedaan om mee te nemen in eigen product;
- was een goede stok achter de deur om concreet te worden; aantal opmerkingen en tips zijn waardevol geweest;
- ik moet mijn praktijkopdracht nog eens goed heroverwegen;
- goede kritieken en suggesties;
- ideeën over andere zaken;
- inzicht dat ik op de goede weg ben;
- mooie feedbackmomenten voor en door anderen;
- inzicht in de worsteling van anderen met dit onderwerp.

6b. In hoeverre was het leerzaam voor jou om je eigen project te presenteren en hier feedback op te krijgen?
- bevestiging dat ik met mijn aanpak op de goede weg zit. Tips om het verder concreter te maken. Nuttig om te zien wat de problematieken van de anderen zijn en welke oplossingen en de door de groep aangedragen worden;
- n.v.t. → anderen geadviseerd. Een rol waar ik me prima in voel;
- ontkoppeling klankbordgroep leden in twee delen;

- reactie op kaderschets;
- ik had een ander deel voorbereid en heb deze niet gepresenteerd. Is een werkplaats een middel om project doelstellingen te realiseren;
- heel fijn!! En leerzaam;
- de feedback gaf aan waar 't wat zwakker onderdeel zit;
- heel inspirerend. Vele nieuwe ideeën in algemeen plus n.a.v. eigen opdracht;
- paar tips die ik mee kan nemen in vervolg;
- heb al veel andere opties voor advies gekregen;
- was goed; misschien kan het nog meer concreet worden gemaakt door iedereen twee vragen te laten formuleren die hij/zij aan de groep wil voorleggen;
- heel leerzaam;
- zeer;
- van tevoren dacht ik van niet. Achteraf wel leerzaam.

7. Was er deze middag over het algemeen tijd beschikbaar voor discussie met de cursusleiders?

Ruim voldoende 46%
Voldoende 53%

Hierbij werd opgemerkt:
- NB, meer mag altijd, blijkt.

8. Was er deze middag over het algemeen tijd beschikbaar voor discussie met de andere deelnemers?

Ruim voldoende 38%
Voldoende 54%
Onvoldoende 15%

Hierbij werd opgemerkt:
- toch nog in tijdnood gekomen;
- onvoldoende, had ook eerder in proces gemoeten;
- bleek dat elke presentatie/discussie nog wel wat meer tijd kan gebruiken, maar in principe goed om het af te breken.

9. In hoeverre was het leerzaam om de presentaties van de andere deelnemers te ervaren?

- Andere inzichten zijn altijd verhelderend;
- Zeer, situaties zijn vaak erg anders, maar verschillende aanpakken met elkaar vergelijken is heel boeiend;
- Zeer (2x);
- Door te proberen ze te koppelen aan sociaal leren en andere cursusonderdelen. Te kijken of die gebruikt worden. Viel me een beetje tegen;
- Interessant;
- Ik vond het heel leerzaam van de andere deelnemers; hun problemen; hun aanpak;
- Jammer dat niet iedereen iets te bieden had;
- Jammer dat we niet alle presentaties konden meemaken;
- Heel leerzaam;
- Interessant om te horen waar zij mee bezig zijn en tegenaan lopen;
- Wel wat ideeën opgedaan;
- Het was wisselend; vooral door het verschil in vorderingen met de opdracht. Format?

- Heel leerzaam en herkenbaar;
- Vooral de feedbacksessies waren leerzaam.

10. Hoe ga je in de volgende projecten om met je opgedane kennis en ervaring?
- kennis en inzichten neem ik zeker mee!
- toolkit uit de map explicieter gebruiken in mijn advisering en projectleiding;
- de tijd zal het leren;
- gebruiken;
- ik zal proberen om in de nieuwe programma's die we maken de nieuwe inzichten toepassen, instrumentele NME ←> emancipatoire aanpak;
- de 'cyclus' als uitgangspunt blijven nemen;
- ik wil thuis nog een duidelijk overzichtje maken van toppunten om niet te vergeten (soort checklistje);
- ik zal opgedane kennis en contacten daarin meenemen;
- bewustere keuzes maken in het begin van het proces;
- ik zal beter nadenken over waar ik mee bezig ben. Hulp vragen als zich problemen voordoen;
- map doorkijken. Aantekeningen doorkijken → gemarkeerde zaken vind ik belangrijk → die meenemen in mijn werkzaamheden en projecten;
- de cyclus gebruiken.

11. Zijn er verdere opmerkingen/verbeterpunten?
- cursusdagen plannen in winter- en zomertijd, ivm seizoensdrukte NME-ers;
- iedereen gelijkwaardige gesprekstijd geven;
- het zou goed zijn echt een goede NME opleiding te geven;
- nee;
- al opgeschreven;
- als je bij een gemeente werkt moet je beleid vertalen. Wethouders willen scoren. Dat kan je soms in een spagaat brengen.

12. Heb je behoefte aan een tweede terugkombijeenkomst over enkele maanden? Licht je antwoord toe
- Lijkt me goed om feedback te krijgen;
- Ja, graag met meer wetenschappelijke basis. Bijv. terugkomend op inleiding van R. van Raaij → welke competenties heeft de NME-er anno 2011 eigenlijk nodig. Misschien kunnen jullie die dag een paar workshops aanbieden…;
- ja! Dan is er zeker meer output te verwachten;
- ja, om gestimuleerd te blijven met sociaal leren en NME vernieuwing bezig te blijven;
- als er ook input van een nieuw thema bijzit;
- ja, zo verplicht ik me zelf om verder te werken aan het project;
- weet ik nog niet; misschien wel voor 'n nieuw project. Het huidige is redelijk 'klaar';
- nu wel/moeilijk in te schatten voor over ca. ½ jaar en afhankelijk van werkgever of 't kan;
- niet persé. Kost relatief veel tijd, met reistijd erbij bijna hele dag;
- misschien;
- lijkt mij wel leuk; zinvol is een tweede. Het moet wel inhoud hebben;
- op dit moment nog niet, ben veel te druk;
- afhankelijk van de inhoud. Overleg kan ook via mail/tel/LinkedIn;
- misschien, ik ben er nog niet over uit. Wel interessant, maar wat is de meerwaarde voor mij?

Bijlage 3. Overzicht cursusdeelnemers editie voorjaar 2011

naam	organisatie
H. Boerma	Gemeente Houten
Ir. M. Dieleman	Gemeente Hengelo
Wouter Goolaerts	Landelijke Gilden
Ir. M.P. Gründeman	Gründeman NME Advies
B. de Haan-Jasperse	NMC
Inge Helder	Gemeente Den Haag
Rudy Klaassen	NMCH, Centrum voor Duurzaamheid
Drs. A. Lammers	Programmabureau NME
Simone van Loenen	Gemeente Zwolle
Ruud Maarschall MSc	NMCH, Centrum voor Duurzaamheid
Coby Nagelhout	Waterschap Vallei en Eem
R.E. Noorduyn PhD	Milieudienst Midden-Holland
Drs. B.A.M. van Oirschot	Kasteel Groeneveld
M.A. van der Poel	Gemeente Hengelo
Ingrid Sjerps [afgemeld door ziekte]	NMCH, Centrum voor Duurzaamheid
D.H.R. Tack	Nature Education Center - De Vroente
Drs. C.M.W. Visser	Bureau BuitenWater
Drs. S.F. Wierenga	Van Hall Larenstein
B.E.M. Wijffels	Agentschap NL
Bèr Peeters	NMC De ijzeren man
Carolien Schooneveld	Schooneveld Projectmanagement

WBS Cursus NME 2.0: Terugkoppeling over de piloteditie

6 september 2011
Joris Veenhoven
Wageningen Universiteit
Wageningen Business School (WBS)

Afgelopen voorjaar hebben 20 NME professionals van diverse pluimage deelgenomen aan de piloteditie van de WBS Cursus NME 2.0. De cursus startte op 8 april met een proloog onder leiding van Roel van Raaij. De kern van de cursus vormde de tweedaagse in Antropia op 19 en 20 april 2011.

De WBS cursus NME 2.0 is het neefje van de oude PHLO cursus.[1] De doelstelling is vergelijkbaar met die van toen: het stimuleren van reflectie op wat Natuur- en Milieueducatie is en hoe je daar als NME medewerker vanuit je eigen professie doelmatig vorm aan kan geven. De inhoud en de uitwerking van de cursus was radicaal anders. Aan de orde kwam onder meer: visies op NME, instrumentele en emancipatoire benaderingen van NME, vormgeven van NME activiteiten en het gebruik van nieuwe media daarbij. Daarbij werd steeds een brug geslagen tussen wetenschappelijke inzichten en de praktijk waarin de deelnemers werkzaam zijn. Op de terugkommiddag op 8 juni presenteerden de deelnemers hun eigen project waarin ze opgedane inzichten uit de cursus hadden toegepast.

We beschrijven in dit hoe de deelnemers de cursus hebben ervaren. Op basis van deze ervaringen hebben we de opzet van de cursus op een aantal punten bijgesteld. Ook hier wordt verslag van gedaan.

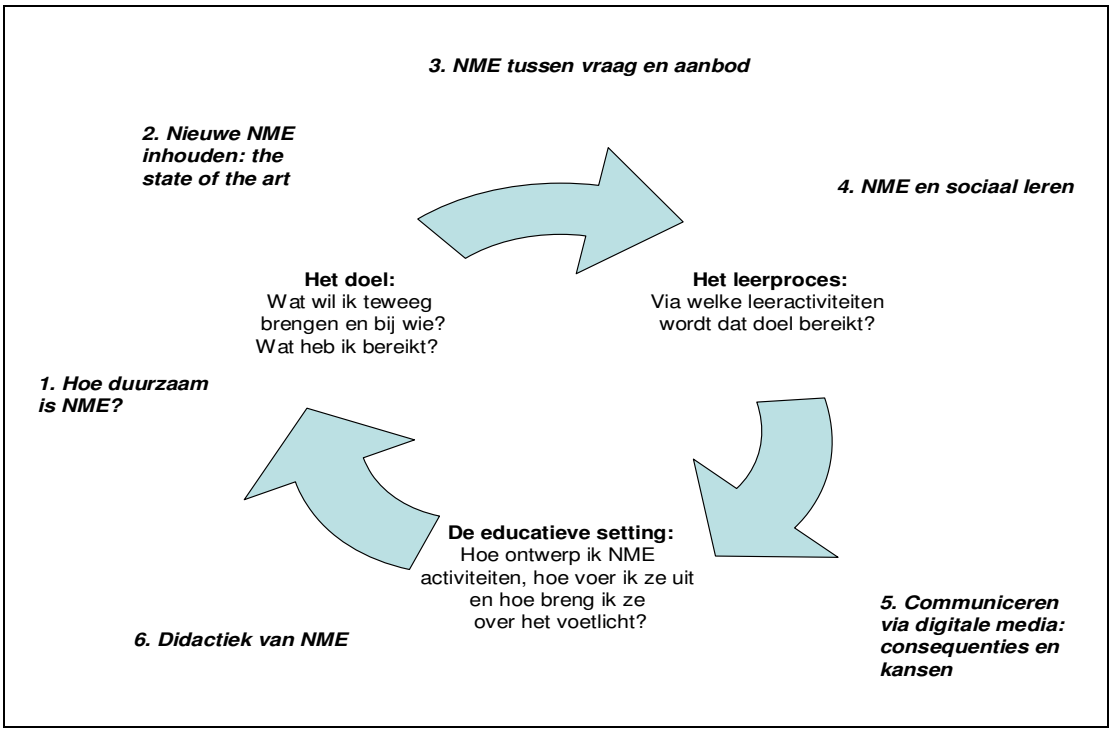
De WBS cursus NME 2.0 in vogelvlucht

De cursus is ontwikkeld in opdracht van het Programmabureau NME (onderdeel van AgentschapNL). De ontwikkeling en uitvoering valt onder de verantwoordelijkheid van Wageningen Business School. De ontwikkelfase is uitgevoerd door Joris Veenhoven (Centrum voor Onderwijs en Leren, Universiteit Utrecht), in samenspraak met Mirjam Zuil (WBS) en Arjen Wals (WUR – Buitengewoon Hoogleraar Sociaal leren en duurzame ontwikkeling). Gedurende de ontwikkelfase is met een aantal vertegenwoordigers uit het NME werkveld gesproken over de doelstelling, doelgroep en inhoud van de cursus (waaronder de deelnemende organisaties van het NME platform, vertegenwoordigers van de VVM sectie NME en de Hoekelumgroep).
De uitvoeringsfase van de cursus werd gecoördineerd door Joris Veenhoven en Arjen Wals, met ondersteuning van Mirjam Zuil (WBS). De volgende gastdocenten waren bij de cursusuitvoering betrokken: Cees Egmond (AgentschapNL), Dieuwke Hovinga (Lector Natuurrijk leren en ontwikkeling kind, Hogeschool Leiden), Roel van Raaij (Ministerie van EL&I), Emilie Resink (Waag Society) en Don Shepherd (CNME Maastricht en regio).

De doelstelling, inhoud en opzet van de cursus is schematisch weergegeven in de onderstaande figuur. Alle genoemde thema's zijn als afzonderlijke onderdelen in de cursus aan bod gekomen. Het verbindende element tussen de thema's was de cyclus van projectontwikkeling. Na afloop van de cursus hebben de deelnemers zelf deze cyclus doorlopen. Hun ervaringen daarmee zijn kritisch besproken tijdens de terugkommiddag.

[1] WBS (Wageningen Business School) is het instituut voor postacademisch onderwijs van Wageningen Universiteit.

Thema's WBS Cursus NME 2.0 geplaatst in de cyclus van projectontwikkeling

Samenvatting cursusevaluaties

De cursus is op twee momenten schriftelijk geëvalueerd: aan het eind van de tweedaagse (zowel gesloten als open vragen) en aan het eind van de terugkombijeenkomst (enkel open vragen). Het merendeel van de deelnemers was op lokaal niveau werkzaam (in NME centra, en organisaties met NME als neventaak zoals waterschappen). Qua ervaringsjaren was het een gemêleerd gezelschap: zowel beginnende NME professionals als medewerkers met een lange staat van dienst in het werkveld deden mee. De meeste deelnemers waren te typeren als uitvoerder/ontwikkelaar, maar er waren ook enkele leidinggevenden aanwezig.

Uit de cursusevaluaties blijkt dat de deelnemers positief oordelen over de cursus. De cursus als geheel werd gemiddeld met een '4' beoordeeld (op een 5-puntschaal). 87% noemde de cursus 'goed' tot 'zeer goed'. Ook de proloog werd door de aanwezige deelnemers (circa 50%) als 'goed' tot 'zeer goed' beoordeeld. Uit de vele opmerkingen bij de open vragen (in beide evaluaties) is op te maken dat de cursus duidelijk in een leerbehoefte heeft voorzien. Op de vraag wat de cursus hen opgeleverd heeft gaven cursisten onder meer de volgende antwoorden:

- dat ik na ging denken over het kader waarin ik werk;
- een ruimere kijk op NME. Ook de nieuwe contacten waren (en zijn) verrijkend;
- meer inzicht; meer structuur; meer (wetenschappelijke) kennis en kennisbronnen;
- veel verschillende onderwerpen, die inspirerend waren. Goed basisoverzicht NME, aangezien 't veld nieuw is voor mij;
- een stappenplan. Niet direct beginnen met ontwikkeling van activiteiten. Begin met het waarom denken over de doelgroep;
- bewust gemaakt van de keuzes die je moet maken bij het ontwikkelen van een product (instrumenteel/emanc. bv);
- inspiratie: zoveel mensen met NME bezig zien en zoveel nieuwe ontwikkkelingen / thema's die bruikbaar zijn;
- inzicht in NME cyclus, wetenschappelijke onderbouwing.

Uit de evaluaties komen ook suggesties ter verbetering van de cursus naar voren. Een belangrijk terugkerend punt was dat het programma van de tweedaagse overladen was. Daardoor kwamen de verwerkingsopdrachten waarin de relatie met de eigen werkpraktijk gelegd moest worden in de verdrukking. Toch waren de deelnemers tevreden over vrijwel alle aspecten van de cursus, zoals bijvoorbeeld de thema's, de praktische organisatie, de wisselwerking tussen theorie en praktijk. Tijdens de terugkomdag op 8 juni vielen veel dingen op hun plaats, zo bleek uit de evaluatie van de terugkombijeenkomst. De deelnemers hadden in de tussentijd gewerkt aan een eigen projectplan, gevoed door de aangereikte inzichten in de cursus. In de terugkombijeenkomst werden deze plannen gepresenteerd en van feedback voorzien door de deelnemers zelf en door de cursusleiding (Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga, die Arjen Wals verving wegens ziekte). Zonder uitzondering gaven de deelnemers aan dat de terugkommiddag toegevoegde waarde voor hen had gehad.

Uit de evaluaties hebben wij de conclusie getrokken dat de volgende kenmerken van de cursus bij de volgende edities in ieder geval behouden moeten worden.

1. De brede, integrale insteek van de cursus: het wat en hoe van NME in breed perspectief.
2. De heterogene insteek: gericht op zowel uitvoerders, ontwikkelaars als leidinggevenden, op zowel lokaal, als regionaal en landelijk niveau.
3. De wisselwerking tussen theorie en (reflectie op) de praktijk.
4. De terugkommiddag met het accent op reflectie op toepassing van de cursusinzichten in de eigen werkpraktijk.
5. De afwisseling van docenten (gastdocenten en cursusleiders).

Rekening houdend met de suggesties van de deelnemers gaan we de volgende verbeteringen van de bestaande opzet doorvoeren.

1. De proloog (de inleiding van Roel van Raaij over NME beleid in historisch perspectief) wordt een terugkerend onderdeel van de cursus.
2. Thema 2 (over vernieuwende NME inhouden) moet worden herzien. Het voorstel is om 'leren van de natuur' als overkoepelend thema te gebruiken, en daarbij enkele subthema's uit te diepen zoals bijvoorbeeld cradle to cradle, biomicry en circulaire economie.
3. Thema 5 (communiceren via digitale media) kan worden ingebed in het thema 'didactiek en NME'. Beide thema's gaan over het 'hoe' van NME, en passen daarom mooi in elkaar. Het thema digitale media spitst zich dan toe op de vraag wanneer de inzet van welke toepassing van digitale media functioneel kan zijn.
4. De doorlopende opdracht moet inniger verweven worden met de behandeling van de cursusthema's en eerder in het cursusprogramma geïntroduceerd worden.
5. Na afloop van iedere cursus wordt een tweede terugkombijeenkomst (een themamiddag) georganiseerd om deelnemers de kans te bieden hun leerproces verder te verdiepen en het relatienetwerk te versterken. Deze themamiddag staat ook open voor geïnteresseerden in de cursus, om hen in staat te stellen oud-cursisten te ontmoeten om een beter beeld te krijgen van wat de cursus hen te bieden heeft.[2]

Bijstelling cursusprogramma

Op basis van de evaluaties hebben we een nieuw cursusprogramma opgesteld (zie volgende pagina). Dit programma is besproken met de opdrachtgevers (Programmabureau NME). Het nieuwe programma zal in januari 2012 gaan draaien. De tweedaagse valt in 2012 op …. De terugkomdag vindt plaats op .... De bedoeling is om de cursus vanaf 2012 jaarlijks aan te bieden in deze periode. Voor deze periode is gekozen omdat het voor NME medewerkers met uitvoerende taken een relatief rustige periode is.

[2] De eerste themamiddag voor ex-deelnemers en geïnteresseerden vindt plaats op dinsdagmiddag 1 november 2011 van 13:30 tot 17:30 in Utrecht (AgenschapNL). Voor meer informatie zie: http://www.wbs.wur.nl/NL/Cursussen+en+Opleidingen/Leefomgeving+groene+ruimte+en+water/Leefomgeving+en+groene+ruimte/NME+Themamiddag/default

Cursusprogramma WBS curus NME 2.0 Winter 2012

Proloog		
Ochtend of middag (0,5 uur)	Opmaat voor de cursus en kennismaking	Joris Veenhoven
(2 uur)	Interactieve presentatie NME beleid van nul tot nu	Roel van Raaij
(0,5 uur)	Introductie cursusprogramma, cursusmap en doorlopende opdracht	Joris Veenhoven
Cursusdag 1		
Ochtend (0,5 uur)	Terugblik op proloog en vooruitblik op programma, en vervolg kennismaking	Joris Veenhoven
(2 uur)	Thema 1: hoe duurzaam is NME? (inleiding en positioneringsopdracht)	Arjen Wals
(0,5 uur)	Thema 2: nieuwe NME inhouden rond leren van de natuur (inleiding en introductie opdracht)	Arjen Wals
Middag (1,5 uur)	Thema 2: nieuwe NME inhouden rond leren van de natuur (uitvoering en nabespreking opdracht)	Arjen Wals
(1 uur)	Thema 4: sociaal leren (inleiding en korte verwerkingsopdracht)	Arjen Wals
(1 uur)	Doorlopende opdracht: van onderwerp naar leerdoel	Joris Veenhoven
Cursusdag 2		
Ochtend (2 uur)	Thema 3: NME tussen vraag en aanbod (met aandacht voor monitoring en evaluatie)	Arjen Wals en Cees Egmond
(1 uur)	Verwerkingsopdracht: koppeling aan doorlopende opdracht	Joris Veenhoven
Middag (2 uur)	Thema 5: van doelgroep naar didactiek (met aandacht voor functionele inbedding digitale media)	Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Doorlopende opdracht: vertaling thema 5 naar eigen cyclus van projectontwikkeling	Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Tussenevaluatie: schriftelijk	
Terugkommiddag		
(2,5 uur)	Doorlopende opdracht: presentaties deelnemers en feedback en discussie	Joris Veenhoven en Dieuwke Hovinga
(0,5 uur)	Eindevaluatie: schriftelijk en mondeling	